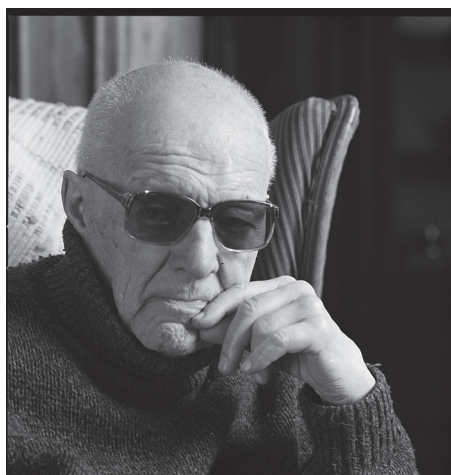

LATVIJAS ZINĀTŅU AKADĒMIJAS GODA LOCEKLIS

OLĢERTS KRODERS

09.08.1921.–10.10.2012.

Par Kroderu joprojām grūti runāt pagātnes formā. Jo viņš ir visur — gan teātra gaitēnos, gan uz skatuves, gan skatītāju zālē. Joprojām, arī pēc tam, kad pusdeviņos pārstāja pukstēt viņa sirds tajā pagājušā gada oktobra rītā.

Bez Krodera Latvijas teātris 20. un nu jau arī 21. gadsimtā nav iedomājams. Viņa dzīve bez Latvijas un bez teātra arī. Ne tikai tāpēc, ka, kopš vecāmāte uzdāvināja mazu skatuvi, Kroders ir režisors. Viņš pats atzīst, ka neko citu tā pa istam neprot darīt un ka viņš visu mūžu spēlē teātri, arī dzīvē, un atzīstas, ka viņa mūža loma varētu būt Šekspīra Hamlets. Tiesa, vienmēr paradoksāli piebilstot, ka Hamleta loma ir tik labi uzrakstīta un jebkurš kaut cik inteligēnts cilvēks to var nospēlēt. Ne velti viņš jau četras reizes ar dažādiem aktieriem dažādos teātros, ar trīsdesmit sešu gadu starpību starp pirmo un pēdējo darbu, ir iestudējis, viņaprāt, šo visu laiku labāko lugu (V. Šekspīra "Hamletu").

"Visu, ko esmu pieredzējis, kas man ticis likts priekšā, vienmēr esmu vērojis no malas. Pat Ziemeļos. Es jutos, it kā spēlētu kādu lomu izrādē, līdz ar to man nav nekā traģiska, ko nožēlot. Es skatos izrādī." Un viņam diemžēl ir nācies būt klāt dažās lielākajās Latvijas 20. gadsimta izrādēs ("Un man bija baigi interesanti," Kroders saka) — gan 1940. gada 17. jūnijā, kad Rīgā iebrauca padomju tanki, gan 1941. gada 14. jūnijā, kad viņam un viņa ģimenei četros no rīta stundas laikā bija jābūt gataviem nākamajiem savas dzīves gadiem prom no mājām. Taču viņa pieredzējušajā mūžā ir bijis arī 1990. gada 4. maijs un 1991. gada 21. augusts. Kroders savām acīm ir pieredzējis gandrīz visu Latviju, jo ir tikai trīs gadus jaunāks par to.

"Bērībā visās bildēs brālis raud, es smaidu," saka Kroders. Un tā smaidīšana — par dzīvi un dzīvē Kroderam ir palīdzējusi. Viņš apcer, cik komiski no malas izskatās sekss un bēres, nerunājot par sadzīvi, politiku un skolu. Vienīgais, kas ir pa istam, ir teātris. Varbūt tāpēc bija iespējams tur tālumā izdzīvot piecpadsmit savas vienīgās jaunības gadus un pēc tam vēl vairāk kā piecdesmit un turpināt radīt. Būt tajā kategorijā, kurai Dievs ir lēmis dzirdēt, redzēt, saprast vairāk par citiem, jo iedots vēstītāja talants.

Olģerts Kroders ir dzimis Rīgā aktrises Hertas Vulfas un žurnālista, tulkotāja, kultūras cilvēka Roberta Krodera ģimenē. Un klātbūtne inteligentu ģimenē neapšaubāmi atstājusi zīmogu uz visu viņa dzīvi. Turklāt, kaut arī Liktenis nav laidis garām gandrīz neko no tā, kas Latvijas vēsturē pastarpināti vai tieši trāpījis katrai ģimenei, viņš spēj par to pasmieties un nenožēlot gandrīz neko, ko paspējis sadarīt. Cilvēks, kas dzīvojis un

dzīvo pilnu krūti visos laikos. Virietis, kas pieredzējis ulmaņlaika Latvijas harmoniskās attiecības abu dzimumu starpā. Kad karš vēl nebija izretinājis vīriešu rindas un "tie nebija izlaisti" — tā ir Krodera diagnoze šī laika vīriešu slinkumam, nespējai uzņemties pienākumus. Kad attiecības bija tik brīvas kā Parīzē. Krodera spēja būt romantiskam un valdzināt nav zudusi, un tai par upuri mūža garumā ir kritis krietns pulks. Jau skatoties fotogrāfijas vien, nav iespējams neievērot vīrieti, kuram profils kā romiešu Cēzaram, kurš acis lielākoties slēpj aiz tumšiem stikliem un kuram cepure vienmēr vairāk nobīdīta uz vienas auss pusi — visdrīzāk tā ir žokejcepure. Un liekas, ka tā mazdruciņā smīn tāpat kā Kroders — re, es varu būt, kas vēlos, un jūs ar mani rēķināsities. Sava laika dendijs. Neapazīstams un neatminams. Jo tas, ko Kroders pasaka par sevi intervijās, nav ne simtā daļa viņa personības noslēpuma. Izrādes — tā ir cita lieta, jo tur, rakņājoties tēlu attiecībās, būtu jāspēj ieraudzīt, cik trausls, vientuļš un vieds viņš ir.

Kroders ir dzimis brīvajā Latvijā, kad brīvība nenozīmēja vien neatkarību valstij, tā bija pašos cilvēkos. To nevajadzēja izdomāt, jo reizē ar ekonomisko labklājību, par spīti ķīviņiem starp daudzajām partijām, cilvēkos bija pārlicība par rītdienu un sevi. Arī pēc Kārļa Ulmaņa 1934. gada apvērsuma, kad inteliģence par to gan zūdījās, gan smējās, tas joprojām bija labs laiks Latvijas vēsturē. Kad gāja vaļā labības un bekona gaņģi, kad zemnieki brauca uz Rīgu ar pilniem veltiem un eksportēja ķieģeļus un sviestu, kad latviešu aktieri vasaras brīvdienās brauca uz Eiropu atpūsties, kad Rīga bija tik skaista, pilna smaidošu un elegantu ļaužu. Skaidrs, ka ne jau visi to uztvēra tādā vieglumā un harmonijā kā Latvijas inteliģences bērni, kas vēlāk veidos visu Latvijas kultūras vēsturi te un otrā pusē okeānam. Bet tas pulciņš, ar ko kopā turējās Kroders, Rīgas 1. un 2. ģimnāzijas skolēni, pēc tam universitātes studenti, ir uzvārdiem žilbinošs — Ilmars Bastjānis,

Andrejs Johansons, Voldemārs Ancītis, Leonīds Breikšs.

"Ja es būtu palicis Latvijā, nevis aizvests uz Ziemeļiem, es droši vien būtu pieteicies karot vācu pusē un nekas labs tur nebūtu, tā ka labi vien ir," Kroders smejas, "vai nu mani būtu nošāvuši, vai es — kādu." Viņa vieglprātība un pašaušanās liktenim droši vien bijusi par pamatu tam, kāpēc divdaļīgais stāsts grāmatā „Mēģinu būt atklāts” ar saulainu pirmskara Latviju un bezsaules sniega tundru fonā spēj atstāt traģikomiskas izrādes iespaidu. Jo viņš, kurš lopu vagonā iekāpa, saģērbies savā labākajā uzvalkā ar hūti galvā, nemaz netaisījās pazaudēt sapni par teātri.

Oļģerts Kroders ir absolūts fatālists — tā viņš skaidro visu, kas dzīvē noticis. Teātrus, notikumus, sievietes. Un visa kā viņa dzīvē bijis un ir papildnam. Arī vientuļības un radīšanas moku. Faktoloģiski, analizējot savu aizvešanu uz Ziemeļiem, aiziešanu no viena teātra uz citu, viņš ir tik tiešs un ironisks, ka šķiet: ja nezinātu skatuves mākslas vēsturi, liktos, ka citādi tas nemaz nevarēja gadīties. Atkal Kroders kaut kad nav varējis novaldīt savu mēli, bēdzis no kādas sievietes, kāds kaut ko sarunājis vai pārplūdusi kanalizācija. Viss tik vienkārši, bet visā tajā — 56 gadi teātrī, 39 lomas teātrī un kino (kam klāt vēl vairāk kā 40 lomas skolu teātrī un Ziemeļos), režijas 136 izrādēm profesionālajos teātros plus 29 izrādēm Ziemeļos un tik daudz mīlestības.

Kad Kroders 1956. gadā 35 gadu vecumā atgriezās no Ziemeļiem, viņš, pateicoties kādreizējām tēva paziņām, sāka rakstīt recenzijas par teātra izrādēm. Pēc tam pavērās iespēja būt Dailes teātrī. "Fāters piezvanīja Eduardam Smiļģim, un uz vecas draudzības pamata es tiku tai teātrī. Vienu gadu biju pat Dailes teātra mākslinieciskajā padomē. Oficiāli skaitījos režisora asistents," smaida Kroders. Trīs gadus viņš "maisījās" pa Dailes teātri, un viņam vienmēr liksies, ka pēc būtības Dailes teātris viņam ir tuvāks kā citi. Pēc dažām režijām Rīgas poligrāfiķu klubā Kroders 1959. gadā (pateicoties Valta Grēviņa

ieteikumam) tika uzaicināts uz Liepāju, kur sāka ar J. Kalniņa operas "Uguni" iestudējumu.

Uz Valmieru no Liepājas (pēc pieciem tajā pavadītiem gadiem) Kroders atnāca 1964. gadā. Desmit gadi Valmierā ir viņa zelta laiks — tāpēc ka visi jauni, visi gribēja spēlēt teātri, tāpēc ka laiks bija tāds, ka teātris viņiem bija visa dzīve. Rihards Rudāks, Skaidrite Putniņa, Līgita Dēvica, Jānis Zariņš, Jānis Dauksts, Roberts Zēbergs, Rita Meirāne, Velta Straume. Viņi kopā spēlēja futbolu, strādāja komunistiskajās sestdienas talkās, brauca pa Gauju un taisīja izrādes. Veidoja iestudējumus teātrī, kur blakus bija Pētera Lūča tautiskais romantisms, Māras Ķimeles psihoanalītiskums, kas kopā veidoja Valmieras šīs dienas teātra ansambliskos un ētiskos pamatus. Te Kroders iestudēja savu pirmo "Hamletu" (1972) ar trauslo ideālistu Rihardu Rudāku titullomā. Aktieri Kroderu dievināja, aktrises mīlēja, taču 1974. gadā viņš aizgāja uz Liepājas teātri.

"Uz Liepāju devos tāpēc, ka vienā naktī pie manis atbrauca toreizējais Liepājas teātra direktors Voldemārs Pūce un teica — brauc uz mājām." Liepājas teātri Kroders pavadīja piecpadsmit gadu un izaudzināja Indru Briķi, Juri Bartkeviču, Jāni Makovski, Daci Makovsku, Mārtiņu Vilsonu. Kroders studēja gan t. s. kases gabalus, gan radīja mākslu. Ir divas izrādes, ko viņš pats uzskata par savām tālaika virsotnēm, — J. Jaunsudrabiņa "Aija" (1985) ar milzīgo gultu un kaislības pievārēto I. Briķes Aiju skatuves vidū un A. Čehova "Kaija" (1987) ar nedabīgi estetizēto pasauli un visu ļautiņu alkām dzīvot tikai mākslā un mākslai. "Uz Nacionālo teātri 1989. gadā aizgāju, jo uz ielas satiku Zagorski un Šoriņu, kuri jautāja, vai negribu nākt pie viņiem," apmēram tā Kroders turpina skaidrot savu Latvijas teātra vēsturi. Nacionālajā teātrī viņš galvenā režisora postenī pavadīja piecus gadus un savā vieglprātībā nemanīja, ka viņam tā īsti neklapē ar šī teātra aktiertradīcijām un lielo zāli. Viņš nebija gatavs tam, ka tas ir liels teātris.

Kopš 2001. gada Kroders ir atpakaļ Valmierā pavisam. Teātra rīti, kad aktieri pirms dienas izrādēm grimētavu koridorā steidz uz frizētavu vai dodas pēc kostīmiem, nav iedomājami vairs citādi — Kroders, kurš labprāt dzīves ritmā (ja nav mēģinājumu) maina dienu ar nakti, tad, iznācis no savas istabas, čibās vēl tikai iet uz rīta dušu. Un visi, kas tuvumā, to ieraugot, sajūtas drošāk — tas, kurš sargā teātra jauneklīgo garu, cilvēks, pie kura visi tā pieraduši, ir tepat. Intelīgents no laimīgās Latvijas laika. Un Valmieras viņu mīl. Gan teātris, gan pilsēta. Te tapuši Kroderam varbūt pašam negaidīti brīnumi — pat sākumā nedomāts deviņu izrāžu stāsts par Likteņa un cilvēka attiecībām, par mēģinājumiem mainīt pasauli un par katra un kopējo atbildību un arī Latviju tajā — no lielu cilvēku pasaules kārtības apjēgsmes, no klusinātiem toņiem "Tēvocī Vaņā" (2003) līdz "Hedas Gableres" (2004) kategorismam, "Idiota" (2006) cilvēkmīlestībai, "Karaļa Līra" (2006) baltajam lūgšanu lakatiņam, "Hamleta" (2008) grāmatu skapjiem un žurkām un "Ķiršu dārza" (2009) traģikomiskajam cilvēku apmulsu- mam un nespējai rīkoties. Tad vēl F.Šillera "Marija Stjuarte" (2010) ar stāstu par varas un kaisles cenu, T. Viljamsa "Orfejs pazemē" (2011) ar mākslas patiesības uzvaru pār dzīvi, un pēdējā izrāde — A. Ostrovska "Līgava bez pūra" (2012) — par ilgām pēc dzīves. "Degenerācija notiek. Tas nav apspriežams. Par to bija mans Līrs. Tur beigās bija lūgšana, ko mēs paši pielikām. Rupji runājot, redzot, ka sūdi līdz ausīm, vienīgā cerība, ka Dievs palīdzēs. Dievs ir ideja. Jo tas ir pasaules sākums. Ideja ir katras lietas pirmsākums. Viss. Ideja rada domu. Un pasaule radās no idejas," tā viņš filozofē "Karaļa Līra" tapšanas laikā 2006. gadā.

Viņa būšana blakus visam ir tik pašsaprotama, ka reizēm pat netiek ievērota. Kā gaisma līdz pieciem rītā kādā logā Valmieras teātra ēkas stūrī, vietā, kur viņš lasa jaunāko presi, lugas, guļ un klausās mūziku. Sapņo par citu vēlēšanu sistēmu Latvijā, kas

izskaustu partijas, likvidētu ierēdņu armiju, un Latvija būtu patiesi brīva. Lasījās viņš ir vienmēr. Par to liecina kaut vai tie 10 tūkstoši grāmatu, kas tagad, viņa uzdāvinātas un sakārtotas bibliotēkas plauktos, Valmieras teātrī stāv telpā blakus lielās skatuves tiltiem. Ziemeļos viņš no Maskavas pasūtīja visus iespējamus žurnālus par teātri un kārtīgi tos arī lasīja. Galda atvilktnēs joprojām glabājās klades, kur viņš rūpīgā kaligrāfiskā rokrakstā izrakstījis vērtīgo rakstu žurnālu numurus, autorus un lappuses, lai vajadzības gadījumā ātri varētu to izmantot. "Es Ziemeļos biju grāmatvedis," Kroders stāsta un atceras, kā padomju kolhozu uz papīra glābis no bankrota, pierakstot nulles un norakstot preces. Vajag redzēt uz viņa rakstāmgalda pēc krāsām sakārtotās pildspalvas un pierakstus blociņā, lai saprastu, kāpēc tik precīzi un skrupulozi spēj būt mēģinājumu epizožu saraksti pie sienas un paša savāktie apraksti par viņa izrādēm. Viņam ir savs priekšstats par kārtību — tā noteikti nav sterilitāte, tā ir lietu kārtība, kas ļauj atrast jebkuru lietu jebkurā laikā, tāpat kā tas, ka lugas teksts jālabo ar pildspalvu vienā krāsā, vēstules jāraksta citā, bet rēķinu pieraksti blociņā — vēl citā krāsā. Kā viņš Rīgā laipoja pa Tomsona ielas divistabu dzīvokli, kurš līdz griestiem bija pilns ar grāmatām, bet cilvēkam bija atstātas tikai šauras ejas! Žurnāli, mazliet slīpi sagāzušies pusotra metra augstumā, izturēja zemestrīci pirms dažiem gadiem, grāmatas gan nakts laikā no augšējiem plauktiem ir gāzušās lejā. Toties kārtība grāmatu sakārtojumā bija tāda, ka viņš, jau labu laiku dzīvojot Valmierā, kamēr vēl bibliotēka nebija pārcelta uz teātri, varēja nosaukt, kurā plauktā, kurā rindā kura pēc kārtas ir konkrētā grāmata. Putekļi gan viņu nesatrauc.

"Mani nepatīk, ka mani komandē. Es esmu preti vienmēr. Loģiski — jo neviena iekārta nav laba visiem," smejas Kroders un savās izrādēs visskaudrāk visu mūžu skar tieši varas tēmu — tam, ko vara, varmācība nodara cilvēkam, tam, kas aizliedz cilvēkam radošo brīvību.

Bet nu viņam ir Triju Zvaigžņu ordenis (2001), Latvijas Zinātņu akadēmijas Goda locekļa nosaukums (2007), LR Kultūras ministrijas gada balvas kultūrā "Trīs brāļu" balva par mūža ieguldījumu (2007), LR Ministru kabineta balva par mūža ieguldījumu teātra mākslā (2009), Latvijas teātra gada skates "Spēlmaņu nakts" balva par mūža ieguldījumu, viņa izrādes pēdējos gados regulāri saņem skatītāju balvu, Kroders divreiz ar desmit gadu pārtraukumu ir ieguvis Latvijas teātru Labākā režisora balvu un droši vien vēl kaut ko.

Un visbeidzot... 1993. gadā izdotajā, viņa bijušās sievas, kino un teātra zinātnieces Maijas Augstkalnas inspirētajā un paša sarakstītajā, jau pieminētajā atmiņu grāmatā "Mēģinu būt atklāts" Kroders stāsta ne jau par vienu ģimeni, kurai bija liktenīga viena diena Latvijas vēsturē. Tas ir stāsts, kurš nebeidzas ar to brīdi, kad 1956. gada pavasarī Oļģerts Kroders ieradās Rīgā, Stacijas laukumā, un pirmās izdzirdēja sarunas krievu valodā. Tas ir stāsts par likteni, kuram fatālists Kroders klausījies un kuram ticot kārtojis savu dzīvi.

Tas ir stāsts par māti Hertu Kroderi (15.04.1890–11.11.1942, Ziemeļos), kura bijusi aktrise un sieva rakstniekam Edvardam Vulfam, bet pēc viņa nāves, apprecējusies ar Robertu Kroderu, pārstāja spēlēt teātri. („To es nekad tā arī netiku jautājis tēvam, vai tas bija viņa dēļ, ka mutere nekad vairs nespēja, vai tam bija kāds cits iemesls," teiks Oļģerts Kroders.) Par to, ka viņa tā arī nespēja atgūties Ziemeļos un palika tur otrajā viņu būšanas ziemā.

Par tēvu Robertu Kroderu (9.04.1892, Rīgas apr. Aderkašu pag.–28.08.1956, Rīgas raj. Saulkalnē, apglabāts Meža kapos), kurš iemiesoja 20. gadsimta 20.–30. gadu Latvijas laika inteligences kvintesenci — ar pārgalvību, zināšanām, amatiem, nepraktiskumu un brīvību, ko ļāva tas laiks. Par viņa atgriešanos no Ziemeļiem un ātro aiziešanu neilgi pēc tam. Par tēva divņubrāli politiķi un publicistu Artūru (9.04.1892, Rīgas apr.

Aderkašu pag. — 25.08.1973, Zviedrijā), kurš, liktenīgajā naktī būdams tai dzīvoklī, no kura izveda Kroderu ģimeni, palika Latvijā, bet vēlāk ar dēlu Valdemāru aizbrauca uz Gotlandi. Un ar 17 gadu starpību nomira gandrīz tajā pašā dienā, kad brālis. Valdemārs vēlāk savu dzīvi pavadīja Pakistānā un kļuva par izcilas latviešu valodas meistarū. Par Artūra sievu Zēlmu, kas ar nesen dzimušo dēlu Jāni (kurš ierindojās starp Latvijas un bijušās Padomju Savienības augstākās klases basketbola tiesnešiem) nepaspēja aizbraukt viņiem līdzī un palika Latvijā, un vairs nesa- tikās ar vīru.

Par brāli Gunāru Kroderu (20.01.1926, Rīgā–11.08.1999, Noriļskā), kurš gribēja kļūt par gleznotāju un visu laiku grasījās no Ziemeļiem pēc atbrīvošanas braukt mājās uz Latviju, bet sīku ķibeļu un ģimenes dēļ, tā arī gadu no gada atlikdams to visu (jo slimoja bērni, sievai bija jāpabeidz skolas mācību gads, un tad jau bija nākamās sievas un laiks, kas gāja uz priekšu), palika Noriļskā un kļuva par ievērojamu žurnālistu un redaktoru. Ordeņu un nosaukumu godalgots, ar pēcnāves plāksni pie mājas Ļeņina prospektā nr. 11, kurā dzīvojis. Viņam, tāpat kā brālim, ir ievērojama klasiskās mūzikas kolekcija (ap 6000 vinila plates), par kuru nepieciešamību viņš teicis: “Lai saglabātu

harmoniju dvēselē un neļautu tai nocietināties. Lai izjustu labdabīgu, es uzsveru, labdabīgu emocionālo satricinājumu. Un ļautu savām bēdām izšķīst pasaules sāpēs. Tādēļ ir jā klausās “vecājie” — Bahs, Mocarts, Haidns.”

Krodera fotoalbumi, kas sanumurēti hronoloģiskā secībā ar tikpat lielu precizitāti un rūpību kā viņa lomu un režijas saraksts jau Ziemeļos iekārtotā kladē, ir pilni ar fotogrāfijām: viņa bērniība, izrādes, lomas, viņa sievietes. Albumos, gluži tāpat kā viņa stāstos, tām visu mūžu būs atvēlēta lielākā vieta. Iedomāta vai īstāka. Viņa mūžā bijušas trīs laulības — un viņš par tām nerunās, tāpat kā nerunās par citām sievietēm. Tikai viņas pašas zina, kura, kā un kad iedvesmojusi, savukārt tikai viņš pats — kura kurā brīdī ir tā, kas bijusi kopā mākslas radīšanā un glābusi no vientulības.

Man gribas atstāt šeit visā tagadnes formu, arī pēc tam, kad pie Krodera var aiziet tikai Dīvala kapos, Valmierā, vietā, kur pie viņa kājām mūžīgi kāds atnesīs svecīti, noliks puķes un smiltīs iespraudīs Latvijas karodziņu. Viņš pats par to smietos, bet viņa kaps nu kļuvis par sava veida svētvieta — tur stāvēt, mēs vienmēr domājam par teātri un Latviju...

Evita Sniedze